

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI MUNOJOT BOBLARDA MANBA VA BADIYAT MASALALARI

Safarova Shahlola Amin qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: c_mcloud@mail.ru

Annotatsiya: *Maqolada Alisher Navoiy ijodida alohida o‘rin egallaydigan "Xamsa" dostonlaridan "Farhod va Shirin" tarkibidagi munojot bobi g‘oyaviy-badiiy tahlilga tortilgan. Tahlil davomida misralarda keltirilgan fikrlarning manbalari, ya‘ni Qur‘oni Karim, Hadisi Sharif, tasavvuf ta‘limoti bilan bog‘liq jihatlarga e‘tibor qaratiladi. Doston tarkibidagi she‘riy satrlar nasriy bayon qilinib, tahlilga tortiladi. Munojot bobi tahlilga tortilar ekan, o‘zbek kitobatchilik tarixida maxsus an‘ana (an‘anaviy kirish boblar: basmala, hamd, munojot, na‘t) larning shakllanishi haqida ham fikr yuritiladi. Munojot bobida Alisher Navoiy Ollohning azamatlik qudratiga, ya‘ni yo‘qdan bor, bordan yo‘q qiluvchi ulug‘ zot ekanligiga alohida e‘tibor qaratgan. Ana shu jihatlarda tahlilda inobatga olingan. Maqolada shoirning badiiy mahoratiga ham baho beriladi.*

Kalit so‘zlar: *munojot, doston, badiiy mahorat, talmeh, tanosub, "Xamsa", "Farhod va Shirin".*

Аннотация: *В статье идейно-художественно анализируется диалоговая глава «Фарход и Ширин» из эпоса «Хамса», занимающая особое место в творчестве Алишера Навои. В ходе анализа будет уделено внимание источникам мыслей, изложенных в аятах, то есть Священному Корану, хадисам Шарифа, аспектам, связанным с учением суфизма. Поэтические строки эпоса описаны в прозе и проанализированы. В ходе анализа главы «Муноджот» рассматривается также формирование особых традиций (традиционных вводных глав: басмала, хамд, муноджот, на‘т) в истории узбекской литературы. В главе о молитве Алишер Навои уделит особое внимание великой силе Аллаха, то есть Великому, существующему из ничего и разрушающему все. Эти аспекты были учтены при анализе. В статье также дана оценка художественному мастерству поэта.*

Ключевые слова: *муноджот, эпос, художественное мастерство, тальме, пропорция, «Хамса», «Фарход и Ширин».*

Anotation: *In the article, the dialogue chapter in "Farhod and Shirin" from "Khamasa" epics, which occupies a special place in Alisher Navoi's work, is analyzed ideologically and artistically. During the analysis, attention will be paid to the sources of the thoughts presented in the verses, that is, the Holy Qur'an, Hadith Sharif, aspects related to the teachings of Sufism. The poetic lines of the epic are described in prose and analyzed. While analyzing the chapter of Munojot, the formation of special traditions (traditional introductory chapters: basmala, hamd, munojot, na't) in the history of Uzbek literature is also considered. Alisher Navoi paid special attention to the great power of Allah in the chapter of prayer, i.e. He is the Great One who exists from nothing and destroys everything. These aspects were taken into account in the analysis. The article also assesses the poet's artistic skills.*

Key words: *munojot, epic, artistic skill, talmeh, proportion, "Khamasa", "Farhod and Shirin".*

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Kirish:

Ushbu maqolada “Farhod va Shirin” dostonining an’anaviy boblaridan biri bo‘lmish munajat bobi g‘oyaviy-badiiy tahlili qilinadi. Shoir fikrlarining manbasi “Qur’oni Karim”, hadisi shariflar ekanligi misollar orqali dalillanadi.

Nazm:

Munajat insonning adam nihonxonasidin vujud koshonasig‘a kelmakda adami ixtiyoridin nishona demak va vujud shohrohidin adam xobgohig‘a bormoqda vujud iztiroridin fasona aytmoq va gunoh qilurda begunohlig‘in devonavor da’vo qilmoq va devona zanjirin sog‘ing‘ondek bu devonalig‘ **daf’in shar’** silsilasi bilan **raf’i kulli** qilib junun uzri uchun **ahli hush** silsilasiga tortmoq

Nasr:

Munajat. Insonning yo‘qlik nihonxonasidan borliq koshonasiga kirib kelishida o‘z ixtiyori yo‘qligi belgisini aytmoq va borliqning shoh-ko‘chasidan yo‘qlik yotoqxonasiga borishda vujud chorasizligi haqida hikoya qilmoq va gunoh qilib turib, begunohligini jinnilarcha da’vo etmoq va jinni bog‘lab qo‘yiladigan zanjirini sog‘ingandek ushbu devonalikning **daf’ini shariat silsilasi** bilan amalga oshirib, jinniligi uchun uzr so‘rash maqsadida **hushyor odamlar** silsilasiga tortilmoq.

ادْفَعْ بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ

Sen esa, yomonlikni go‘zal narsa ila **daf qil**. (Mu‘minun surasi 96-oyat)

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى

U zot sizlarga din etib O‘zi Nuhga vasiyat qilgan va senga vahiy qilgan narsamizni hamda Ibrohim, Muso va Iysolarga vasiyat qilgan narsamizni shariat qildi. (Shuro surasi 13-oyat) [3, b.241]

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (١)

Bu kitobni senga odamlarni Robbilarining izni ila zulmatlardan nurga, aziz va maqtalgan zotning yo‘liga chiqarishing uchun nozil qildik. (Ibrohim surasi 1-oyat) [3, b.159]

Ilohiy, andakim yo‘q erdi budum,

Adam uyqusida erdi vujudim.

Ne ruhum gulshanidin dard paydo,

Ne jismim tufrog‘idin gard paydo.

Birinchi bayt quyidagi misralar bilan boshlanadi. Ilohiy (Olloh), insonning budum (borlik, mavjudlik)idan nishona yo‘q edi. Uning vujudi adam (yo‘qlik) uyqusida yotardi. Ruhi na dardni his qilardi, na jismini yaratish uchun tuproq bor edi. Qur’oni Karimning Nahl surasi 4-oyatida: Insonni nutfa (bir tomchi modda)dan yaratdi. U esa, banogoh, ochiq "raqib"dir. Baytda tazod san’atidan foydalanilgan.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Qur’oni Karimning An’om surasi 101-oyatida: (U) osmonlar va Yerning ixtirochisidir. Hamma narsani yaratdi. U hamma narsaning bilimdonidir. Ana o‘sha Alloh Rabbingizdir. Undan o‘zga iloh yo‘qdir. Bas, Unga ibodat qilingizlar! U har narsa uzra vakil (kuzatuvchi)dir. Ko‘zlar Uni idrok etmas. Ko‘zlarni U idrok etar. U daqiq narsalarni biluvchi va (hamma ishdan) xabardordir.

Nazm:

Vujudimda anosir band topmay,
Tanim ichra so‘ngak payvand topmay.
Bo‘lunmay tufrog‘im gardi fanodin,
Nasime yo‘q vujudumda havodin.

Nasr:

Vujudimda anosir (unsurlar: suv, havo, tuproq, o‘t) shakllanmagan, tanamdagi so‘ngaklar (suyak) bir-biriga payvand etilmagan edi. Tuprog‘im gardi fano (yo‘qlik to‘zonidan) ajralmagan bir vaqtda vujudim ham nafas olish imkoniyatiga ega emas edi. Buyuk Olloh tomonidan yaratilgan birinchi inson Odam alayhissalomdir. Alloh taolo farishtalariga loydan bir insonni, ya’ni barchamizning otamiz Odam alayhissalomni yaratib, uni yer yuzida Alloh taoloning hukmini yurituvchi – xalifa qilishini aytibdi. Shunda ular: “...Unda buzg‘unchilik qiladigan, qon to‘kadigan kimsani qilasanmi? Holbuki, biz Seni hamding ila poklab yod etib va Seni muqaddaslab turibmiz”, dedilar. Shunda Alloh taolo ularga «Men sizlar bilmaydigan narsani bilaman» (Baqara surasi, 30-oyat) – dedi. Shunday qilib Alloh taolo Odamni juma kuni yaratdi va unga ruh, ya’ni jon kiritibdi. [1, b.82]

Ne tan, ne tanda bosh, ne bosh aro ko‘z
Ne yuz, ne yuzda lab, ne lab aro so‘z.
Ne jonu anda ne yuz dardi jonso‘z,
Ne ko‘ngul, ne anga ming neshi dildo‘z.
Borisini bir-biriga band qilding,
O‘qush hikmat bila payvand qilding.

Ushbu bayt yuqoridagi baytning uzviy davomidir. Ne tana, ne tanada bosh, ne boshda ko‘z, ne yuz, ne yuzda lab, ne lab so‘z ayta olardi. Tanada jondan uchqun ham yo‘q va bu tana dardni his qilmaydi. Ne ko‘ngul bor, ne unga ozor beruvchi nish (nayza). Sen (Olloh) shunday qudratli, buyuk zotsanki, yo‘qdan bor qilding, tananing barcha qismlarini bir-biriga payvand qilib, yaratilqlar ichida eng oliysi, mukammali bo‘lmish inson zotini yaratding. Qur’oni Karimning Luqmon surasi 28-oyat: (Ey, insonlar,) sizlarni yaratish ham, qayta tiriltirish ham xuddi bir jonni (yaratish va qayta tiriltirishning) o‘zginasidir (osondir). Albatta, Alloh eshituvchi va ko‘ruvchidir.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Nazm:

O‘zung surdung raqam torqoch bu noma,

Shaqiy yoxud **said** erkonga xoma.

Nasr:

Ularning barchasini birini biriga boglab, ko‘p hikmat yo‘li bilan o‘zaro payvand ham etding. Bu dastur yozma ifodasini topgandan keyin esa kimning **gunohkor yoki baxtli** ekanini yozib qo‘yadigan

bonding. عن عبد الله قال حدثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو الصادق المصدوق إن أحدكم يجمع خلقه في بطن أمه أربعين يوماً ثم يكون في ذلك علقة مثل ذلك ثم يكون في ذلك مضغة مثل ذلك ثم يرسل الملك فينفخ فيه الروح ويؤمر بأربع كلمات بكتب رزقه وأجله وعمله **وشقي** أو **سعيد** فالذي لا إله غيره إن أحدكم ليعمل بعمل أهل الجنة حتى ما يكون بينه وبينها إلا ذراع فيسبق عليه الكتاب فيعمل بعمل أهل الجنة وإن أحدكم ليعمل بعمل أهل النار حتى ما يكون بينه وبينها إلا ذراع فيسبق عليه الكتاب فيعمل بعمل أهل الجنة فيدخلها

Ibn Mas‘uddan (r.a.) rivoyat qilinadi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Sizlardan biringiz onasi qornida ekanida qirq kun maniy holatida xalq qilinishi jamlanadi. So‘ngra quyuc qon bo‘lib, o‘sha kabi xalq qilinishi jamlanadi. So‘ngra parcha go‘sh t bo‘lib, o‘sha kabi xalq qilinishi jamlanadi. So‘ngra farishta yuborilib, unga ruh puflaydi. Va to‘rt kalima, ya‘ni rizqi, ajali, amali, baxtli yoki baxtsizligini yozish buyuriladi. Undan boshqa iloh yo‘q bo‘lgan Zot ila qasamki, sizlardan biringiz jannat ahlining amalini qiladi. Hattoki, u bilan jannat orasida bir gaz (o‘lchov) qoladi. Bas, uning o‘sha yozilgan kitobi ilgarilaydi-da, u do‘zax ahlining amalini qilib, do‘zaxga kirib ketadi. Sizlardan biringiz do‘zax ahlining amalini qiladi-da, hattoki u bilan do‘zax orasida bir gaz qoladi. Bas, uning kitobi ilgarilaydi-da, u jannat ahli amalini qilib, jannatga kirib ketadi», dedilar. Imom Buxoriy va Muslim rivoyatlari.

[4, b.74]

Nazm:

Qilib hiss quvodin oni ma’yus,
Ham etting mahd zindonida mahbus.
Yetib besh-olti qatra sutga muhtoj,
Ul o‘lsa to‘q, agar ul bo‘lmasa och.

Nasr:

Hissu quvo (kuch, qudrat hissi) dan uni (inson nazarda tutilmoqda) mahrum etding. Bu ham yetmagandek, uni mahd (beshik)ka asir qilding. Besh-olti tomchi sutga muhtoj qilib qo‘yding. Shu sut bo‘lsa uning qorni to‘q, bo‘lmasa och. Ushbu baytlarda insonning dastlabki, go‘daklik chog‘i o‘z ifodasini topgan. Qur’oni Karimning Rum surasi 54-oyat: Alloh shunday zotdirki, sizlarni zaif narsadan (bir

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

tomchi suvdan) yaratdi, so‘ngra (sizlar uchun) go‘daklik (zaiflikdan) keyin (quvvat paydo) qildi. So‘ngra quvvatdan keyin yana zaiflik va qarilikni (paydo) qildi. U o‘zi xohlagan narsani yaratadi. U bilimdon va qudratlidir. [3, b.273]

Nazm:

Ki, har qilg‘ong‘a hujjat ham tutarsen,

Bu hujjat ichra diqqat ham tutarsen.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ ۚ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿١٢﴾

Albatta, Biz, O‘zimiz o‘liklarni tiriltirurmiz va ular taqdim qilgan narsalarni va qoldirgan asarlarni yozurmiz. Har bir narsaning hisobini ochiq-oydin imomda olib qo‘yganmiz. (Alloh taolo o‘lganlar, tirilishlari va qilgan amallari uchun javob berishlarini, xabar bermoqda.) (Yosin surasi 12-oyat) [3, b.294]

Nazm:

Berursen goh anga do‘zax bila bim,

Qilursen goh jismin o‘tqa taslim.

إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

Nasr:

Goh uni (bu yerda inson nazarda tutilmoqda) do‘zax azobi bilan bim (qo‘rquv, qo‘rqinch) qilursan, goh kuchsiz jismini o‘t, olovga taslim qilursan. Albatta, Biz jahannamni kofirlarga manzil etib tayyorlaganmiz. (Kahf surasi 102-oyat) va Qur‘oni Karimning A‘rof surasi 44-oyatida: Jannat ahli do‘zax ahliga (qiyomat kuni): "Rabbimiz bizga va‘da qilgan narsa (jannat)ni biz haq ekanini topdik. Sizlar ham Rabbingiz va‘da qilgan (ogohlantirgan do‘zax)ning haq ekanini topdingizmi?" - deb nido qilurlar. Ular: "Ha", - deydilar. So‘ngra o‘rtalaridan bir jarchi (farishta chiqib) jar soladi: "Zolimlar uzra Allohning la‘nati (yog‘ilsin)! (Jannat va do‘zax ahllari) o‘rtalarida parda (bordir). A‘rof (arasot) uzra (jannat va do‘zaxdagilarning) har birini siymolari (alomatlaridan) tanib oladigan kishilar (bo‘lur). Jannat ahliga: "Sizlarga salom!" - deydilaru (kirishdan) tamagir bo‘lib, kira olmaydilar. Baytda nido san‘atidan mohirona foydalanilgan.

Nazm:

Azal subhida malhuzungni keltur!

Arog‘a «Lavhi mahfuz»ungni keltur!

فِي لُوحٍ مَّحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

U Lavhul- Mahfuzdadir. (Lavhul- Mahfuz Allohni huzurida bo‘lib, unga hech qanday o‘zgarish kirishi mumkin emas.) (Buruji surasi 22-oyat)

وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿١٢﴾

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Har bir narsaning hisobini ochiq-oydin imom (Lavhul- Mahfuz)da olib qo‘yganmiz. (Yosin surasi 12-oyat)

Nazm:

Junundin so‘zga bir dam bo‘lmay ogoh,
Gar ortuq so‘z dedim: **astag‘firulloh.**

وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

Nasr:

Navoiy bu fikrlarni behuda da‘vo deb hisoblab, ruju’ san’ati vositasida bu da‘voni inkor qiladi va Allohdan unga marhamat qilishini so‘raydi. Junun (jinnilik, aqldan ozish)dan so‘z so‘zlashda ehtiyot bo‘lmagan bo‘lsam, astag‘firulloh (xudodan yaxshilik so‘ramoq, tavba) deyman. Allohga istig‘for ayt! Albatta, Alloh mag‘firatli va rahmli zotdir. (Niso surasi 106-oyat). [3, b.61] Astag‘firu lillah “Alloh kechirsin” Musulmon Allohdan o‘ziga mag‘firat tilaganida aytadi, nafaqat o‘ziga balki boshqa odam haqida gapirganda ham shunday deydi. [5, b.19]

Xuolsa: Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib shuni ayta olamizki, Sharq adabiyotida asar yozishda, hamd bobdan so‘ng munojot boblarning kelishi an’anaviy hol edi. Navoiy ham shu an’anaga sodiq qolgan ijodkordir. “Munojot” so‘zining o‘zagi “najot”. O‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, bu bobda ijodkor Ollohdan qilgan yaxshi va yomon ishlari uchun afv va asarining uzoq yillar davomida avlodlarga xizmat qilishini so‘raydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy “Al-jomi’ as-sahih” 1-jild.:T.2007
2. Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz Yusupova, Olimjon Davlatov “Navoiyshunoslik”.T: “Tamaddun”2018
3. Qur’oni Karim.Tarjima va tavsir muallifi Sayx Abdullaziz Mansur. Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi, 2009
4. Al Azkor. Yahyo ibn Sharaf an-Navaviy. Movarounnahr. Toshkent. 2003
5. Nurboy Jabborov “Alisher Navoiy ijodining islomiy-ma’rifiy asoslari” Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o‘rganish masalalari / – Toshkent. – 2023
6. Islom.ziyouz.com